

УДК 792(477):323.281(470:=161.2)]”18”(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-3-12>

Віталій СЛУЦЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-8514-1376

аспірант кафедри організації театральної справи імені І.Д. Безгіна
Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені Івана Карпенка-Карого
(Київ, Україна) SlutskiVS@gmail.com

УКРАЇНСЬКИЙ ПРОФЕСІЙНИЙ ТЕАТР У БОРОТБІ З РЕПРЕСИВНОЮ ПОЛІТИКОЮ ЦАРСЬКОГО УРЯДУ

Український професійний театр в середині XIX століття фактично залишався єдиним джерелом культурного розвитку нації. Театральне мистецтво в той час розвивалось у несприятливих умовах, оскільки доводилось долати ряд причин, основною з яких була встановлена царським урядом цензура, яка в свою чергу не дозволяла грати високохудожній репертуар українських драматургів, який би зацікавив більшу кількість глядачів. Прийняті законодавчі акти XIX століття забороняли існування виключно українських труп та встановлювали умови для показу українських вистав, які користувались більшим попитом серед глядачів.

Мета статті полягає у вивченні історичних процесів становлення та розвитку українського професійного театру у часи репресивної політики царського уряду проти українства.

Українські актори були обмежені у творчому вираженні поглядів та у використанні українських культурних надбань. У зв'язку з цими подіями Львів став новим українським культурним центром. Марко Кропивницький, Іван Карпенко-Карий, Микола Садовський, Панас Саксаганський та Марія Заньковецька підняли на новий рівень український професійний театр у часи репресій царського уряду проти українства. В своїх виставах вони утверджували ідею непокореного та сильного українського народу. Політична історія українського театру детально розповідає про всі труднощі та свавільні обставини, з якими довелося боротися театру за право існування.

Театр корифеїв став золотим віком у становленні українського театру, оскільки саме в ці часи він набув мистецького розквіту, прославився геніальними театральними постановками, що несли в собі ідентичність українського народу та важливі ідеї. Головною ідеєю завжди залишалась незламність та велика сила українського народу.

Ключові слова: Український професійний театр, театр корифеїв, театральний рух, п'єса.

Vitalii SLUTSKYI,
orcid.org/0000-0002-8514-1376

Postgraduate Student at the Department of Theater Organization named after I.D. Bezgin
Kyiv National I.K. Karpenko-Karyi University of Theatre, Cinema and Television
(Kyiv, Ukraine) SlutskiVS@gmail.com

UKRAINIAN PROFESSIONAL THEATER IN THE FIGHT AGAINST THE REPRESSIVE POLICY OF THE TSARIST GOVERNMENT

Ukrainian professional theater in the middle of the nineteenth century actually remained the only source of cultural development of the nation. Theatrical art at that time developed in unfavorable conditions, as it had to overcome a number of reasons, the main of which was censorship established by the tsarist government, which in turn did not allow playing the highly artistic repertoire of Ukrainian playwrights, which would interest a larger number of viewers. The adopted legislative acts of the 19th century prohibited the existence of exclusively Ukrainian corpses and established conditions for showing Ukrainian performances, which were in greater demand among the audience.

The article is aimed at studying the historical processes of the formation and development of the Ukrainian professional theater during the repressive policy of the tsarist government against Ukrainians.

Ukrainian actors were limited in the creative expression of views and in the use of Ukrainian cultural heritage. In connection with these events, Lviv has become a new Ukrainian cultural center. Marko Kropyvnytsky, Ivan Karpenko-Kary, Mykola Sadovsky, Panas Saksagansky and Maria Zankovetska raised the Ukrainian professional theater to a new level during the repressions of the tsarist government against Ukrainians. In their performances, they affirmed the idea of an unruly and strong Ukrainian people. The political history of the Ukrainian theater tells in detail about all the difficulties and arbitrary circumstances that the theater had to fight for the right to exist.

The coryphaeus theater became the golden age in the formation of the Ukrainian theater, because it was in these times that it gained artistic prosperity, became famous for ingenious theatrical productions that carried the identity of the Ukrainian people and important ideas. The main idea has always remained the invincibility and great strength of the Ukrainian people.

Key words: Ukrainian professional theater, theater of luminaries, theatrical movement, play.

Постановка проблеми. Український професійний театр в середині XIX століття фактично залишався єдиним джерелом культурного розвитку нації. Театральне мистецтво в той час розвивалось у несприятливих умовах, оскільки доводилось долати ряд причин, основною з яких була встановлена царським урядом цензура, яка в свою чергу не дозволяла грати високохудожній репертуар українських драматургів, який би зацікавив більшу кількість глядачів. Прийняті законодавчі акти XIX століття забороняли існування виключно українських труп та встановлювали умови для показу українських вистав, які користувались більшим попитом серед глядачів. Українські актори були обмежені у творчому вираженні поглядів та у використанні українських культурних надбань. У зв'язку з цими подіями Львів став новим українським культурним центром. Марко Кропивницький, Іван Карпенко-Карий, Микола Садовський, Панас Саксаганський та Марія Заньковецька підняли на новий рівень український професійний театр у часи репресій царського уряду проти українства. В своїх виставах вони утверджували ідею непокореного та сильного українського народу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему становлення та розвитку українського професійного театру, зокрема питання цензури у виставах, пригнічення української культури висвітлювали у своїх дослідженнях М. Кропивницький, Л. Курбас, Г. Лужницький, Г. Куземська, І. Волошина. Досить різнобічно була розглянута історія утворення та діяльності українських театрів у дослідженні Я. Ісаєвича.

Мета даної публікації. Метою даного дослідження є вивчення історичних процесів становлення та розвитку українського професійного театру у часи репресивної політики царського уряду проти українства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політична історія українського театру, коли її буде вивчено і написано – докладно розповідь, з якими винятковими труднощами та в обставинах якого свавілля боровся цей театр за право на існування.

Середина XIX століття стала моментом народження українського «побутового» театру та створення аматорських гуртків М. Кропивницького за участю І. Карпенко-Карого, М. П. Старицького та М. В. Лисенка. Вистави цих гуртків викликали і підтримували опозиційні русифікаторській політиці настрої серед різночинної української інтелігенції, виховуючи в ній народолюбиві і волелюбні ідеї. Царська поліція, зрозуміло, перебільшувала

значення цих гуртків, але здебільшого вона дала їм відповідну оцінку, результатом чого став «найвищий указ» від 18 травня 1876 року, який забороняє українське друковане слово, а «також різні сценічні вистави та читання малоросійською мовою» (Ісаєвич, 2001: 568).

Слідом за Емським указом, що проіснував три десятиліття, пішла низка інших законодавчих актів та інструкцій. Так, у 1881 році були прийняті зміни до цього указу, які мали, на перший погляд, пом'якшити положення п'ятирічної давності. Так, дозволено друкувати українські словники, але російським правописом, а також дозволені сценічні вистави та концерти українською мовою, але з низкою обмежень: українські п'єси піддавалися найсуворішій цензурі та українські вистави допускалися не інакше, як із російськими того ж вечора. Виключалося також існування виключно українських труп. Насправді це означало, що часом артисти мали зіграти одного вечора від 8 до 10 дій, причому російську п'єсу при порожньому залі. Крім того, до постановки заборонялися п'єси, в яких діяла інтелігенція (Новиков, 2007: 123).

Історик-емігрант Георгій Вернадський, син знаменитого академіка Вернадського, так оцінював роль цього документа: «Під впливом безрозсудних розпоряджень російського уряду, що стискували розвиток української мови та культури в межах Росії, центр українського руху після 1876 року перемістився до Західної України, яка тоді перебувала у складі Австро-Угорщини... Якби не було Емського указу 1876 року, то не було б для українців потреби у створенні австрійської «риденти» та осередком українського культурного руху був би Київ, а не Львів» (Сушко, 2013: 39).

У 1882 році у м. Єлисаветграді було створено український професійний театр під керівництвом Марка Кропивницького. Це було парадоксом на той час, оскільки здавалось, що це неможливо. Українські спектаклі та концерти відтепер дозволялися, але з обмеженнями: разом з українською п'єсою того ж вечора мала йти й російською мовою з такою ж кількістю дій! Проте на даний наказ місцева влада досить часто заплющувала очі. А в театрах його дотримувалися лише формально: грали «на вигляд» одноактний російський водевіль. Публіка ж приходила тоді, коли розпочиналася українська вистава...

Необхідність у певних поступках «місцевому населенню» тому й виникала, що постійно давалася взнаки потужна українська стихія. Велике поширення набув аматорський театральний рух. На українські спектаклі існувало соціальне замовлення – на них чекав глядач. У січні-лютому

1882 р., наприклад, трупа, яка була створена М. Кропивницьким та М. Садовським, представила Києву 17 українських п'єс лише за декілька тижнів! Представлені були такі п'єси: «Наталка Полтавка», «Назар Стодоля», «Сватання на Гончарівці», «Шельменко-денщик» та ін.

Трупа драматурга І. К. Тобілевича (Карпенко-Карого), що діяла у 1874–1876 роках започаткувала реалістичний побутовий театр в Єлисаветграді. 1881 рік став епохою розквіту національного театру, оскільки російський уряд скасував обмеження на постановку україномовних п'єс. Даний театр був, що не єдиною масовою українською установою, де щодуху гриміла рідна мова, яку не лише слухали, а якою й навчалися. Побутовий театр в своїх постановках висвітлював для публіки історичне минуле, вільне козацтво, гетьманську державу, та пробуджував у неї народну свідомість і опір до тотальної русифікації.

Український театр остаточно сформувався у 1882 р., в той час як до названої трупи увійшли люди великої акторської та драматичної сили – Марко Кропивницький, Михайло Старицький, Марія Заньковецька, брати Тобілевичі (Іван, Опанас та Микола. Тому цей професійний національний театр називають ще театром корифеїв (Ісаєвич, 2001: 603).

Серед акторів театру були вихідці з родини Тобілевичів: Іван Карпенко-Карий (актор та драматург), Панас Саксаганський (актор), Микола Садовський (актор) та Марія Садовська-Барілотті (акторка та співачка). Засновники театру корифеїв були не лише національно свідомими та жертвними людьми, а й добрими знавцями своєї справи, які вміли і не боялися відповідати на злободенні питання свого часу. Михайла Старицького, наприклад, дуже обурювало поширене на той час міщанське розуміння призначення театру як розважальної інституції. Не міг він також погодитися з тим, що у багатьох творах, що йшли на сцені, було спотворено не лише українську дійсність, а й моральну особу всього народу.

Цікаво, що перший український театр довгий час залишався найкращим – Кропивницький зумів підібрати людей так, що їхній талант не затмарював інших акторів, а доповнював їх. Російська публіка знала кожного на ім'я і не могла уявити виступ без одного з театральних талантів. Театр корифеїв в історії називають золотим віком українського театру у другій половині XIX століття (Кропивницький, 2004: 352).

Багатьох зі своїх акторів М. Кропивницький навчав особисто. Серед них згадані раніше П. Саксаганський та М. Садовський, а також

Ганна Затиркевич та Марія Заньковецька. Корифей-засновник навчав як вплинути на публіку, та як змусити глядача співпереживати героям постановки, в яких актори перетворювалися на найширший зміст цього слова. Внутрішній світ героїв театру, як казали сучасники, витісняє особистості самих акторів.

Про високий професіоналізм театру корифеїв свідчила насамперед постійна потреба виставляти не просто соціально-побутові п'єски та водевілі, а й складні музичні драми, опери, оперети, що вимагали неабиякої майстерності та наявності оперних солістів. Ролі-партії в операх «Наталка Полтавка», «Тарас Бульба», «Утопленця», «Різдвяна ніч», опереті «Енеїда» Миколи Лисенка, в операх «Запорожець за Дунаєм» Семена Гулака-Артемовського, «Катерина» Миколи Аркаса, «Роксолана» Дениса Січинського потребували професійної постановки голосу виконавців та непересічних природних вокальних даних. Однак і цей рубіж було успішно взято.

Театр корифеїв не мав суворого спрямування – у репертуарі були і трагедія, і комедія. Однак національні сцени завжди показували головне: хоч народ і залишався жебраком і пригніченим, проте він залишився непокореним і живим. Російський уряд багато разів забороняв уявлення, а найсерйозніші твори цензори взагалі намагалися не пропускати на сцену. Комічні постановки пропускалися легко.

До найбільш відомих постановок театру відносяться: постановки «Запорожець за Дунаєм», «Катерина», «Галька», «Продана наречена» та гучна «Енеїда» І. Котляревського. Своєрідним бунтом та беззаперечною перемогою на сцені стала постановка «Ревізор» за п'єсою Миколи Гоголя українською мовою 1907 року. Домогтися дозволу на постановку і перекласти комедію зміг Садовський, він також грав роль Городничого. Театральні вистава була неймовірна, адже під час її виконання це була не лише акторська гра, вона була наповнена хорovým співом, виступами танцювальних ансамблів, сценами музичного та вокального характеру. Це було новим, не схожим ні на будь-який погляд на театр, який поставив тон його розвитку наступним поколінням (Новиков, 2007: 123).

Цікаво, що 1885 року театр розділився на дві паралельні групи – щоб реалізувати свій творчий потенціал у повною мірою, драматурги змушені були піти такий крок. Частина колективу залишилася із засновником руху, частина пішла зі Старицьким. Трупа М. Садовського стояла на великій висоті акторської майстерності, знаючи

такі імена, як М. К. Заньковецька, Саксаганський, Затиркевич, Левицький та ін. Ця трупа славилася водночас і ретельністю постановок і гарною організованістю. Цілком природно, що саме керівнику цієї трупи визначено було історією стати засновником і, у певному сенсі, реформатором українського театру (Лужницький, 2004: 243).

Те, що робив театр Садовського було для свого часу величезним кроком уперед. Тут уперше починають культивувати сценічні форми європейського театру і в цьому основне історичне значення театру Садовського. Але підняти український театр на належну висоту, відкрити для нього найширші можливості, вивести його – в справжньому значенні слова – на широку дорогу міжнародного змісту, забезпечивши водночас розквіт його національних форм, – усе це змогла зробити лише Жовтнева революція. За часи управління театром Миколи Садовського, а саме у 1907 році театр отримав власну сцену в Києві, в той час Росія не часто дозволяла такі вільності. «Домом» для театру став орендований Троїцький народний дім (тепер оперети), де раніше виступала драматична трупа «Товариства грамотності». Саме за Садовського театр став по-справжньому народним. Вже не актори шукали глядача, а глядач – театр. До Києва почали з'їжджатися гро-

мадяни з усіх куточків імперії, а на виставу міг потрапити кожен, оскільки, будучи ідейним театралом, Садовський знизив ціну на квитки до мінімуму – значно нижчий, ніж у інших театрах (Антонович, 2001: 175).

На жаль, виблискував театр не довго – всього сім років, до початку Першої світової війни. Цими фатальними днями влада Російської імперії забрала всі українські театри, друковані видання та пункти торгівлі.

Висновки. Українське театральне мистецтво пережило складний період у своєму розвитку. Кожна епоха вносила свої модифікації, формуючи та вдосконалюючи театр. У другій половині XIX ст. в Україні посилювався аматорський театральний рух. Законодавчі акти того часу усіма силами намагалися утиснути український культурний рух та культурних діячів. Проте навіть за таких умов український театр продовжував своє життя та доносив до глядача українську драматургію, адже саме на українські вистави існував попит. Значний вклад у розвиток тогочасного українського професійного театру внесли Марко Кропивницький, Михайло Старицький, Марія Заньковецька, брати Тобілевичі (Іван, Опанас та Микола). Вони змогли підняти його до світового рівня культури, хоч в ті часи це здавалось неможливим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ісаєвич Я. Історія української культури у п'яти томах. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 2 : Українська культура XIII – першої половини XVII століть. 847 с.
2. Новиков А.О. З історії українського театру. Київ: Центр учб. літ., 2007. 224 с.
3. Сушко Р., Левицький М. Хроніка нищення української мови. Київ, 2013. 80 с.
4. Кропивницький М. Антологія української драматургії. Київ: Мистецтво, 2004. 432 с.
5. Лужницький Г. Український театр. Наукові праці, статті, рецензії: зб. праць. Л., 2004. Т. 2.: Статті, рецензії. 360 с.
6. Антонович Д. Триста років українського театру, 1619 – 1919. Львів, 2001. 272 с.

REFERENCES

1. Isaievych Ya. (2001) Istoriiia ukrainskoi kultury u piaty tomakh. [History of Ukrainian culture in five volumes.] Kyiv : Nauk. Dumka. T. 2 : Ukrainska kultura KhIII – pershoi polovyny KhVII stolit, – Scientific thought, Ukrainian culture of the XIII – the first half of the XVII centuries/goal. 847 p. [in Ukrainian].
2. Novykov A.O. (2007) Z istorii ukrainskoho teatru. [From the history of the Ukrainian theater.] Tsentru uchb. lit., – Center for Educational Summer Ratura, 224 p. [in Ukrainian].
3. Sushko R., Levytskyi M. (2013) Khronika nyshchennia ukrainskoi movy. [Chronicle of the destruction of the Ukrainian language.], Kyiv 80 p. [in Ukrainian].
4. Kropyvnytskyi M. (2004) Antolohiia ukrainskoi dramaturhii. [Anthology of Ukrainian drama.] Mystetstvo, – Art, 432 p. [in Ukrainian].
5. Luzhnytskyi H. (2004) Ukrainskyi teatr. Naukovi pratsi, statii, retsenzii: zb. prats. [Ukrainian Theater. Scientific works, articles, reviews: Sat. works.], T. 2.: Statti, retsenzii, – T. 2. Articles, reviews. 360 p. [in Ukrainian].
6. Antonovych D. (2001) Trysta rokiv ukrainskoho teatru, 1619 – 1919. [Three hundred years of Ukrainian theater, 1619–1919.], Lviv, 272 p. [in Ukrainian].